

TABÎBNÂME BAĞLAMINDA TÜRKÇEDE YAKIN ANLAM

Zeliha GADDAR*

Öz: Tabîbnâme, Fakîr Ahmed Şeyhzâde tarafından XVIII. yüzyılda alternatif tıp üzerine yazılmış bir eserdir. Bu çalışmada yakın anlamlılık ile ilgili görüşler değerlendirilip Tabîbnâme adlı eserden seçilen yakın anlamlılık örnekleri “yer değıştirebilirlik”, “anlam ve kullanım farklılıkları”, “bağlam”, “sözlüksel değeri”, “köken dil” dikkate alınarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda ortak anlama sahip sözcükler arasında anlam ve kullanım farklılıkları olduğu belirlenmiş; sözcüklerin bütünüyle eş anlamlı değil, yakın anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca anlam yakınlığının bağlam içerisinde incelenmesinin gerekliliğı anlaşılmıştır. Sözcükler arası yakın anlamlılığın niteliklerini inceleyerek sözcüklerin farklı anlam özelliklerini belirlemek, dilin işleyişini anlamak ve kavram yanlışlarına düşmeyi engellemek açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tabîbnâme, anlam, eş anlamlılık, yakın anlamlılık, bağlam.

Close Meaning in Turkish in the Context of the Tabîbnâme

Abstract: Tabîbnâme is a work that written on alternative medicine by Fakîr Ahmed Şeyhzâde in XVIII. century. In this study, the opinions about close meaningfulness have been evaluated and the examples of close meaningfulness selected from the work named Tabîbnâme have been examined by taking into consideration “interchangeability”, “meaning and usage differences”, “context”, “lexical value”, “etymology”. As a result of the examination it has been determined that there are differences in meaning and usage between words with common meanings; the words are not completely synonymous, but have been found to be close. In addition it has been understood that the meaning closeness should be examined in context. It is important to determine the different meaning features of words by examining the qualifications of close meaningfulness between words, to understand the functioning of the language and to prevent misconceptions.

Keywords: Tabîbnâme, meaning, synonymity, close meaningfulness, context.

Giriş

Tabîbnâme, Fakîr Ahmed Şeyhzâde tarafından alternatif tıp üzerine yazılmış bir eserdir. Eserin yazılış tarihinin 1740’tan önce (XVIII. yüzyıl başları) olduğu düşünülmektedir (Karakaş 2016: 2). Eski Anadolu Türkçesi döneminden XVIII. yüzyılın sonuna kadar tıpla ilgili birçok eser yazılmıştır. XVIII. yüzyıl eserlerinde Arapça ve Farsçanın etkisi artmış, kullanılan dil ağırlaşmıştır. Yazıldığı dönem itibarıyla yabancı kökenli sözcüklerin önemli yer tuttuğı Tabîbnâme’de Türkçenin göz ardı edilmediğı de görülür. Eserde organ ve organ bölümleri ile ilgili kullanılan Türkçe sözcük sayısı yabancı kökenli sözcük sayısından fazladır. Organ adlarının temel söz varlığı içerisinde yer alması bu durumda etkili olabilir: ağız, açciger (Türkçe+Farsça), ayak, bağarsık, baş, bāzū (Farsça), beşere (Arapça), beyni, bil, boyun, bögrek, burin, ciger (Farsça), deri, dil, dimāğ (Arapça), diş, göğüs, göz, hayā (Arapça), ilik,

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Üniversitesi. Çankırı / TÜRKİYE. E-posta: zgaddar@karatekin.edu.tr. ORCID NO: 0000-0003-4707-8895.

kalb(Arapça), kar(ı)n, kavuk, kemük, koltuk, kulak, ma'de (Arapça), meme, öyken, pāça (Farsça), ri'ye (Arapça), siñir, şerāyin (Farsça), ıalāk, ıamar, yürek, zeker (Arapça).

Bir dilde birbirine yakın anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini, işlenmişliğini gösteren özelliklerdendir (Aksan 2006: 78). Dilbilimciler eş anlamlı sözcük ile yakın anlamlı sözcük kavramları konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Güncel Türkçe Sözlük'te eş anlamlı terimi, "anlamaları aynı veya birbirine çok yakın olan (kelimler), anlamdaş, müradif, sinonim" şeklinde açıklanmıştır.

Aksan (2006: 78), konuyla ilgili olarak hiçbir dilde başlangıçta bir kavramı yansıtmak için birden fazla göstergenin kullanılmayacağını, aynı dilde iki ayrı göstergenin bütünüyle aynı anlama gelemeyeceğini belirtmiştir.

Vardar (2002: 94), bağlam ve eş anlamlılık arasındaki ilişkiye dikkat çekerek eş anlamlılığın şu şekilde açıklamıştır:

"İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği. Eş anlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır, bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır."

Dilbilim Sözlüğü'nde eş anlamlılık terimi, "sözcük ve tümcelerin özdeş anlamlı olma durumu" şeklinde tanımlanmış ve dilbilimcilerin, tam eş anlamlılığın bulunmadığını, böyle bir durumun ancak iki sözcüğün bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilirliğiyle gerçekleşebileceğini savundukları belirtilmiştir (İmer vd. 2011: 118). İki ya da daha çok sözcüğün aynı bağlamda birbirinin yerine kullanılabilirliği eş anlamlılığın ölçütü olarak kabul edilmektedir (Lyons 1983: 401-402).

Hatiboğlu (1970: 9) eş anlamlı sayılan sözcüklerin her bağlamda birbirinin yerini alamayacağını ve eş değerli olamayacağını, bu tür sözcüklere aynı ek getirildiğinde eşit anlamlı olmadıklarının ortaya çıktığını (yüzsüz "arsız", suratsız "asıq suratlı, abus" gibi) belirtmiştir.

Sözcüklerin farklı kullanım özellikleri, tam olarak eş anlamlılığın genellikle mümkün olamayacağını göstermektedir:

"Bir sözcüğün bütün durumlarda bir başka sözcüğün yerine kullanılması mümkün görünmemektedir. Bir dile ait tek bir sözcük için bile 'olası' bütün kullanımlar ortaya konulamaz. Bu durum, iki sözcüğün 'olası' bütün kullanımlarının ortaya konulamayacağını da kanıtlamaktadır. İki kelime arasında sadece anlam ortaklığından bahsedilebilir." (Akçataş ve Arı 2018: 64)

Aksan'a (2006: 164-165) göre bir dilde eş anlamlı sözcüklerin bulunma nedenlerinden biri yabancı dillerden alınan sözcüklerdir. Ersoylu (1999: 250-266) eş anlamlılığın bir dilin kendi sözcükleri arasında olabileceğini, yabancı dillerden gelen karşılıkların *yabancı kaynaklı karşılık* şeklinde değerlendirilebileceğini belirtir. Sarı (2011: 538) da aynı anlama gelen alıntı ve yerli sözcükler arasındaki ilişkinin anlamdaşlık olarak açıklanamayacağı görüşündedir.

W. E. Collinson eş anlamlı sözcükler arasındaki anlam farklılıklarını şu şekilde belirlemiştir: 1. Bir sözcük diğerinden daha geneldir. 2. Bir sözcük diğerinden daha yoğundur. 3. Bir sözcük diğerinden daha duygusaldır. 4. Bir sözcük diğerinin nötr

olduğu yerde ahlaki onama veya kınama ima edebilir. 5. Bir sözcük diğerinden daha profesyoneldir. 6. Bir sözcük diğerinden daha edebîdir. 7. Bir sözcük diğerinden daha çok konuşma diline aittir. 8. Bir sözcük diğerinden daha yerel ve daha diyalektiktir. 9. Eş anlamlılardan biri çocuk diline aittir. Collinson (1939, Ullmann 1972'den).

Leech (1981: 9-19) dilde bilişsel (cognitive) anlam olarak da adlandırılan kavramsal (conceptual) anlam, çağrışımsal (connotative) anlam, sosyal (social) anlam, duygusal (affective) anlam, yansımali (reflected) anlam, eş dizimsel (collocative) anlam ve tematik (thematic) anlam olmak üzere yedi farklı anlam türü olduğunu belirtir. Ayrıca çağrışımsal, sosyal, duygusal, yansımali ve eş dizimsel anlamları bir araya toplayan birleşik (associative) anlam terimini ileri sürer. Leech'e göre kavramsal ve stilistik anlamı aynı olan sözcükler neredeyse yoktur. Bu sebeple "eş anlamlılık" kavramı kavramsal anlamın denkliği olarak sınırlanmalıdır.

Cruse (1986: 265) mutlak eş anlamlılığı sözcüklerin bütün bağlamlarda özdeş olması olarak tanımlamakta ve sözcükleri olası bütün bağlamlarda karşılaştırmak mümkün olamayacağı için mutlak eş anlamlılığın olup olmadığını ispatlanamayacağını ileri sürmektedir.

Dilbilimciler anlam incelemelerinde bağlamın önemini vurgulamaktadır:

"Kelimeyle sınırlanmayan anlam, sözcük düzeyinin altında ve üstünde bulunur. Sözcük düzeyinin altında, başka bir ifadeyle, sözcüğün ek, kök ve bağımlı bağımsız yapıların içyapı düzeyinde yer alır. Ayrıca sözcük üstü kelime grubu, cümle ve daha büyük birimler düzeyindedir. Bu iki düzey de kelime anlamının biçimlendiği alanlardır. Bu düzeylerin dikkate alındığı bağlama dayalı okumalar ilgisiz anlamları bertaraf edebilmeyi ve kelimenin anlamını belirlemeyi kolaylaştırır." (Günay 2015: 123-124)

Yukarıdaki açıklamalardan dilde tam anlamıyla eş anlamlılığın olamayacağı, yakın anlamlılığın olabileceği ve anlamın bağlam içerisinde incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Tabîbnâme'den seçilen yakın anlamlılık örnekleri "yer değiştirebilirlik", "anlam ve kullanım farklılıkları", "bağlam", "sözlüksel değer", "köken dil" dikkate alınarak incelenmiştir.

Bir sözcüğün bütün durumlarda bir başka sözcüğün yerine kullanılması mümkün müdür?, Türkçede tam anlamıyla eş anlamlı sözcükler var mıdır?, Farklı dillerden alınan sözcüklerle Türkçe sözcükler arasındaki anlam yakınlığı eş anlamlılık olarak mı değerlendirilmelidir? sorularına cevap bulabilmek amacıyla böyle bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmada eş anlamlı kabul edilen sözcüklerin farklılıklarından yola çıkılarak "eş anlam" ifadesi yerine "yakın anlam" kullanımı daha uygun görülmüştür.

İnceleme

1. ri`ye - öyken: *Tabîbnâme*'de (T'de) Arapça *ri`ye* ve Türkçe *öyken* sözcüğü birer kez *akciğer* anlamında kullanılmıştır. Ayrıca T'de *akciğer* (Türkçe+Farsça) sözcüğü üç kez geçmektedir.

"bārī te`ālā ri`ye ki aqciğerdür yaratmışdur ki nefes alup virmek için" (7-a/11)

"nefes aletleri ki göğüsdür ve öyken ve dil ve ağızdur" (55-b/5)

Öyken sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında iki anlamda kullanılmaktadır: 1. Akciğer, 2. Hayvanlarda olan akciğer hastalığı ve öksürük. (DS IX: 3365)

Ri`ye ve *öyken* sözcükleri farklı dillere ait sözcüklerdir ve ortak anlam *öyken* sözcüğünün sadece ilk anlamı için söz konusudur.

2. dimāğ - beyni: T’de Arapça *dimāğ* sözcüğü on bir, Türkçe *beyni* sözcüğü üç kez geçmektedir.

“cemī’ a’zā-yı re’iseden dimāğa ve qalb ve cigerdür” (66a/4)

“andan şofra tavuğuñ beynisini yiyen bi’l-hāşşa göze aq düşer” (31-b/1)

GTS’te *dimāğ* sözcüğünün iki, *beyin* sözcüğünün beş anlamı vardır. Sözcükler sözlükteki ilk anlamlarında birbiriyle karşılanmıştır:

dimāğ: 1. Beyin, 2. Bilinç, zihin.

beyin: 1. Kafatasının üst bölümünde beyin zarı ile örtülü, iki yarım yuvar biçiminde sinir kütlesinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, *dimāğ*, 2. Muhakeme, usa vurma, 3. mecaz Bir şeyi yönetmede önemli görevi olan kimse, 4. mecaz Akıl, anlayış, 5. mecaz Bilgisi, eğitimi, düşüncesi yüksek düzeyde olan kimse.

Türkiye Türkçesinde *beyin* sözcüğüyle oluşturulmuş deyimler ve birleşik sözler kullanılmaktadır. Bu sözlerde *beyin* sözcüğü yerine *dimāğ* sözcüğü getirilmez: *beyin yıkamak*, *beyni atmak*, *beyni bulanmak*, *beyni karıncalanmak*, *beyni kaynamak*, *beyni sıçramak*, *beyni sulanmak*, *beyninde şimşekler çakmak*, *beyninden vurulmuşa dönmek*, *beynine girmek*, *beynine vurmak*, *beynini kemirmek*, *beyin fırtınası*, *beyin göçü*, *beyin gücü*, *beyin jimnastiği*, *beyin kanaması* vb.

3. qalb - yürek: T’de Arapça *qalb* sözcüğü dokuz, Türkçe *yürek* sözcüğü üç kez geçmektedir.

“cemī’ a’zā-yı re’iseden dimāğa ve qalb ve cigerdür” (66-a/4)

“nabza ve yürek tiz atıldığına sebep budur” (8-a/9)

GTS’te *qalb* sözcüğünün beş, *yürek* sözcüğünün altı anlamı bulunmaktadır:

kalp: 1. Göğüs boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ, *yürek*, 2. Kalp hastalığı, 3. mecaz Sevgi, gönül, 4. mecaz Bir ülkenin, bir kuruluşun işleyiş, yönetim ve varlığını sürdürme bakımından en önde gelen yeri, 5. mecaz Duygu, his.

yürek: 1. Kalp, 2. Bir kimsenin ruhsal yönü, gönül, 3. Kupa (I), 4. mecaz Herhangi bir şeyden çekinmeme, korkmama, yüreklilik, korkusuzluk, cesaret, 5. mecaz Acıma duygusu, 6. halk ağzında Mide, karın, iç.

T’deki bağlamda *qalb* ve *yürek* sözcükleri arasında anlam farklılığı görünmese de bu sözcükler sözlük karşılıkları açısından farklı anlam yüklerine sahiptir. Türkiye Türkçesinde *kalp* ve *yürek* sözcüklerinin birbirinin yerine geçebileceği kullanımlar vardır: *kalp acısı* – *yürek acısı*, *kalp ağrısı* – *yürek ağrısı*, *kalp çarpıntısı* – *yürek çarpıntısı*, *kalp yarası* – *yürek yarası*, *kalbi temiz* - *yüreği temiz*, *kalbini açmak*-*yüreğini açmak*, *kalbi kararmak* – *yüreği kararmak*, *kalbi çarpmak* - *yüreği çarpmak*, *kalbe işlemek* – *yüreğe işlemek* vb. Ancak her zaman *kalp* ve *yürek* sözcükleri birbirinin yerine geçemez: *kalp hastası*, *kalp krizi*, *kalp spazmı*, *sunı kalp*, *yürek darlığı*, *yüreği ağzında*, *yüreği yanık*, *ana yüreği*, *kalp kalbe karşıdır*, *kalp kırmak*, *kalbe doğmak*, *kalbine göre*, *kalbini çalmak*, *yürek vermek*, *yürek Selanik*, *yüreği soğumak*, *yüreği kabarmak* vb.

Kalp ve *yürek* sözcüklerinin aynı yapım ekleriyle oluşturdukları sözcükler de farklı anlamlara sahiptir: *Kalpli* sözcüğü *kalp hastalığı olan* anlamında kullanılırken *yüreкли* sözcüğü *tehlikeyi korkusuzca karşılayan*, *hiçbir şeyden korkusu olmayan*, *gözü pek*, *babayiğit*, *koçak*, *cesaretli*, *cesur*, *cüretkâr* anlamında kullanılmaktadır. *Kalpsiz*

sözcüğü *acıması olmayan, katı yürekli, duygusuz, acımasız, merhametsiz; yüreksiz* sözcüğü ise *yürekli olmayan, cesaretsiz, tabansız* anlamındadır.

4. hummā - sıtma: : T’de Arapça *hummā* sözcüğü iki, Türkçe *sıtma* sözcüğü bir kez geçmektedir.

“yāhūd hammām̄da veyāhūd hummā ‘arız olduḡda” (8-a/8)

“sıtmaruñ mühmelini ihdāş eyler” (51-b/2)

GTS’te *humma* sözcüğünün iki anlamı, *sıtma* sözcüğünün bir anlamı bulunmaktadır:

humma: 1. Ateşli hastalık, 2. Sıtma nöbeti.

sıtma: Anofel türü sivrisineğin sokmasıyla insandan insana bulaşan, titreme ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalık, malarya.

ÖTS’te *humma* sözcüğünün ikinci anlamı *sıtma* ile karşılaşmakla birlikte iki farklı dile ait *humma* ve *sıtma* sözcükleri farklı sözcüklerle kalıplaşarak kullanılmaktadır. Örneğin *sıtma tutmak* yerine *humma tutmak* kullanılmamaktadır. *Karahumma, kazıklı humma, lekeli humma, sarıhumma, Akdeniz humması, dana humması, lohusa humması, Malta humması, tatarcık humması* ise *humma* sözcüğünün kalıplaştığı kullanımlardır.

5. rāyiḡa / rayḡā - ḡoḡu: T’de Arapça *rāyiḡa* sözcüğü bir kez *rayḡā* şeklinde olmak üzere toplam dört kez, Türkçe *ḡoḡu* sözcüğü dört kez geçmektedir.

“aḡızdan şarābuñ rayḡāsını gidermeḡe” (44-b/6)

“almanuñ šatlusı ve ḡoḡusı güzel olanuñ šabı‘atı ḡarr u raḡbdur” (51-a/10)

GTS’te *rayiḡa* sözcüğünün bir anlamı, *koku* sözcüğünün üç anlamı bulunmaktadır:

rayiḡa: Koku, güzel koku.

koku: 1. Nesnelere yayılan küçücük zerrelere burun zarı üzerindeki özel sinirlerde uyandırdığı duygu, 2. Güzel kokmak için sürülen esans, 3. mecaz Belirti, işaret.

Farklı dile ait bu iki sözcükten *koku* sözcüğüyle ilgili deyim veya birleşik sözler kullanılmaktadır: *kokusu çıkmak, kokusu sinmek, kokusunu almak, koku alma duyusu, koku alma organı, hoş koku, aḡız kokusu, küf kokusu.*

6. ‘avrat - ḡatun: T’de Arapça ‘*avrat* sözcüğü iki kez, Türkçe *ḡatun* sözcüğü üç kez geçmektedir.

“ḡaml olduḡı eyyām ‘avrat ḡāmīle olduḡı eyyām gibidür” (29-a/11)

“bi’l-ḡāşşa ḡāmīle olan ḡatun bunuñ yimesine itmān ider” (50-a/2)

GTS’te *avrat* sözcüğünün iki, *ḡatun* sözcüğünün dört anlamı bulunmaktadır:

avrat: 1. Kadın, 2. Karı, eş.

ḡatun: 1. Kadın, 2. Bayan, hanım, 3. Eş, zevce, 4. tarih Yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan.

Arapça *avrat* sözcüğü, Türkçe *ḡatun* sözcüğünün birinci ve üçüncü anlamlarıyla uygunluk göstermekte ancak tüm anlamlarını karşılamamaktadır. İki sözcük kalıplaştıkları sözcükler bakımından farklılıklar gösterir, aynı sözcüklerle kalıplaştıklarında da anlam farkı görülür: *avrat pazarı* “1. Cariyelerin satıldığı pazar, 2. Kadınların öteberi sattıkları pazar yeri” (GTS: 149), *avrat aḡızlı* “karısının sözünden çıkmayan” (ÖTS I: 413), *avrat kişi* “karı koca” (ÖTS I: 413), *güzelavrat otu* “patlıcangillerden atropin denilen zehirli ilacın çıkarıldığı pis kokulu, çok yıllık ve otsu

bir bitki, belladonna” (GTS: 818), *hatun kişi* “kadın” (GTS: 858), *güzelhatun çiçeği* “nergis zambağı” (GTS: 818) vb.

7. zehir - ağı: T’de Farsça *zehir* sözcüğü bir kez, Türkçe *ağı* sözcüğü iki kez kullanılmıştır.

“cemi’ envā’ ı zehirlere ve ağılara tiryâkdur ve cümle ağaç kavunu fâ’ün ve-sâyir ağılardan hâşıl olan hastalıklara nâfi’dür” (50-b/6-7)

GTS’te *zehir* sözcüğünün iki, *ağı* sözcüğünün tek anlamı bulunmaktadır:

zehir: 1. Organizmaya girdiğinde kimyasal etkisiyle fizyolojik görevleri bozan ve miktarına göre canlıyı öldürebilen madde, ağı, sem, 2. Büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı.

ağı: Zehir.

Biri Farsça diğeri Türkçe olan *zehir* ve *ağı* sözcüklerinin anlamları birbiriyile karşılanmaktadır ancak *zehir* sözcüğünün anlam alanı daha geniştir. Bu iki sözcük her zaman birbirinin yerine geçememektedir. *Zehir hafıye, zehir zemberek, zehir zıkkım, panzehir, zehir kesilmek, zehir olmak, zehretmek* gibi sözlerde *zehir* yerine *ağı* sözcüğü kullanılmamaktadır. *Gibi* ortak kelimesiyle oluşturulan *zehir gibi* ve *ağı gibi* sözlerinin kullanımlarında farklılık vardır: *zehir gibi* “1. çok acı, 2. çok soğuk (hava), 3. çok becerikli, usta, 4. çok üstün”, *ağı gibi* “1. acı veren, çok etkileyen, 2. çok sert, keskin”.

8. kabarmak - şişmek: T’de Türkçe *kabarmak* ve *şişmek* fiilleri birer kez kullanılmıştır.

“a’ zā şişmege ve kabarmağa başladığı vakt hareketün vaktidür” (56-a/11)

GTS’te *kabarmak* fiilinin on iki, *şişmek* fiilinin yedi anlamı bulunmaktadır:

kabarmak: 1. Ağırlığı artmadan hacmi büyüme, 2. Yağışlardan ve kaynamaktan taşmaya yüz tutmak, 3. Niceliği artmak, büyüme, 4. Şişmek, genişlemek, 5. Hayvanların tüyleri dikilmek, 6. Kumaş üzerinde tüyler oluşmak, havlanmak, 7. Islanıp ve ısınıp yerinden kurtulmak, 8. Deniz dalgalanmak, büyük dalgalar oluşmak, 9. mecaz Bulanmak, 10. mecaz Öfke, sevgi vb. duygular gittikçe güçlenmek, 11. mecaz Kafa tutmak, öfkelenip üzerine yürüyecek gibi davranmak, 12. mecaz Böbürlenmek, gururlanmak.

şişmek: 1. İçi hava veya gazlarla dolarak gerilmek, 2. Bir şey emerek hacmi büyüme, genişlemek, 3. Vücudun bir yeri içine yabancı bir maddenin girmesiyle veya başka bir etkiyle gerilmek, kabarmak, 4. Çok yemek yiyerek rahatsız olacak kadar doymak, 5. mecaz Gururlanmak, büyükleme, 6. argo Utanmak, mahcup olmak, 7. spor Yorularak koşuyu veya müsabakayı sürdüremez olmak.

Kabarmak ve *şişmek* fiilleri aralarında anlam farklılıkları bulunan fiillerdir. *Kabarmak* fiilinin sözlükteki dördüncü, yedinci ve on ikinci anlamları *şişmek* fiilinin üçüncü, ikinci ve beşinci anlamlarıyla uygunluk gösterse de *kabarmak* fiilinin tüm anlamları *şişmek* fiiliyle karşılanamaz.

9. kalblık - ağırlık: T’de Türkçe *kalblık* ve *ağırlık* sözcükleri birer kez kullanılmıştır.

“hem bedeni kalblıktan ve ağırlıktan hâlâş idüp” (54-b/5)

GTS’te *kalplık* sözcüğünün iki, *ağırlık* sözcüğünün on dokuz anlamı bulunmaktadır:

kalplık: 1. Düzmelik, sahtelik, 2. İş yapma isteksizliği.

ağırlık: 1. Ağır olma durumu, 2. Değerli olma durumu, 3. Ağırbaşlılık, 4. Tehlikeli olma durumu, 5. Sıkıcı, bunaltıcı, iç karartıcı durum, 6. Sıkıntı, 7. halk ağzında

Çeyizini düzmek için güveyinin geline verdiği para, kalın, 8. Uykudayken gelen ve insana boğulur gibi bir duygu veren durum, 9. Yük, külfet, 10. Takı, 11. Sorumluluk, 12. Etki, baskı, güçlük, 13. Dikkati ve önemi bir şey üzerinde yoğunlaştırmak, 14. Terazilerde tartma işi yapılırken bir kefeye konulan nesne, 15. Değerlendirmelerde herhangi bir konu veya evreye, olağanın üzerinde ve belli oranda tanınan değer, 16. mecaz Uyuşukluk ve gevşeklik durumu, 17. askerlik Orduda bir birliğin cephane, yiyecek ve eşya yükleri, 18. fizik Yer çekiminin bir cismin molekülleri üzerindeki etkisinin oluşturduğu bileşke, 19. spor Güreş, boks, halter, judo vb. spor dallarında, sporcuların kilolarına göre girdikleri kategori.

T'deki bağlamda *kalplık* ve *ağırlık* sözcükleri “uyuşukluk, tembellik” anlamında kullanılmıştır. Sözlükte *kalplık* sözcüğünün ikinci anlamı, *ağırlık* sözcüğünün on altıncı anlamıyla uygunluk göstermektedir. Bu iki sözcüğün benzer anlamı olsa da ağırlık sözcüğünün anlam ve kullanım alanı daha geniştir.

10. eṭṭbā - ḥükemā: T'de Arapça *eṭṭbā* ve *ḥükemā* sözcükleri birer kez kullanılmıştır.

“bu cihetden eṭṭbā bu emre esbāb-ı zāruriyye dimişler” (4-b/3)

“ḥükemā hareketi vech gördiler ki dāyimā gāh gāh insān bir vechile hareket eyleye” (54-a/11)

GTS'te *tabip* ve *hekim* sözcüklerinin anlamları birbiriyle açıklanmıştır. Bu sözcüklerin çoğulu *eṭṭbā* ve *ḥükemā* sözcükleri “tabipler, hekimler” anlamında kullanılmaktadır. Ancak *ḥükemā* sözcüğü “bilim adamları, filozoflar” anlamlarını da karşılar.

Sonuç

Bu çalışmada Tabîbnâme'de geçen on yakın anlamlı sözcük çifti incelenmiştir. Söz konusu sözcük çiftlerinin yedisi farklı dillere ait, üçü aynı dile ait sözcüklerden oluşmaktadır.

İnceleme sonucunda Türkçede tam anlamıyla eş anlamlılığın olmadığı, yakın anlamlılığın olduğu görülmüştür. Tabîbnâme bağlamında benzer kullanıma sahip olan sözcükler bütün anlamları bakımından eşitlik göstermemektedir. Sözcükler arasındaki anlam ve kullanım farklılıkları, sözcüklerin eş anlamlı değil; yakın anlamlı olabileceğini ortaya koymaktadır.

“Yer değiştirebilirlik” eş anlamlılığın değil, yakın anlamlılığın ölçütü olarak değerlendirilmiştir. Tabîbnâme'de bu özelliği gösterebilen sözcükler her zaman birbirinin yerine kullanılamamaktadır. Özellikle deyim ve birleşik sözlere, türemiş şekillere bakıldığında sözcükler arasındaki farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Farklı dillerden alınan sözcüklerle Türkçe sözcükler arasındaki anlam yakınlığı eş anlamlılık olarak nitelendirilmemelidir.

Sözcüklerin anlamlarının birbiri ile açıklanabilmesi yakın anlamlılığı gösteren özelliklerden biridir. Sözlükte *zehir* sözcüğü “ağı”, *ağı* sözcüğü “zehir” ile karşılanmaktadır. Ancak *zehir* sözcüğü “büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı” şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu durum anlam yakınlığının bağlam içerisinde incelenmesi gerekliliğini göstermektedir.

Sözcükler arası yakın anlamlılığın niteliklerini inceleyerek sözcüklerin farklı anlam özelliklerini belirlemek, dilin işleyişini anlamak ve kavram yanlışlarına düşmeyi engellemek açısından önem taşımaktadır.

Kısaltmalar

DS: Derleme Sözlüğü

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

ÖTS: Ötüken Türkçe Sözlük

T: Tabîbnâme

Kaynakça

- Akçataş, A. ve Arı, E. (2018). Anlambiliminin Eşanlamlılık Sorunu. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 60-84.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Collinson, W. E. (1939). Comparative Synonymics: Some Principles and Illustrations. *Transactions of the Philological Society*, XXXVIII(1), 54-77.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük - 5 Cilt*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Ersoylu, H. (2001). Eş Anlamlılık mı, Yabancı Kaynaklı Karşılıklı Oluş mu?. *Türk Dili*, 592, 250-266.
- Günay, N. (2015). Türk Dilinde Eşanlamlılık ve 'Gönül, Yürek, Kalp' Kelimeleri. *Türkbilgi*, 29, 121-146.
- Hatiboğlu, V. (1970). Eşanlamlı Sözcük Var mıdır?. *Türk Dili*, 229, 9-10.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karakaş, A. (2016). *Fakîr Ahmed Şeyhzâde'nin Tabîbnâme'si (Dil İncelemesi-Metin-Dilbilgisel Dizin)*. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Komisyon. (1963-1982). *Derleme Sözlüğü - 12 cilt*. Ankara: TDK Yayınları.
- Komisyon. (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Leech, G. (1981). *Semantics (The Study of Meaning)*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Sarı, M. (2011). Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık İle İlgili Bazı Sorunlar. *Turkish Studies*, VI(1), 533-538.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. (Çev. A. Kocaman). Ankara: Olgaç Basımevi.
- Ulmann, S. (1972). *Semantics (An Introduction to the Science of Meaning)*. Oxford: Basil Blakwell.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual